

OB ODKRITJU SPOMENIKA SLIKARJU IVANU GROHARJU

Ivan Grohar, ki mu odkrivamo spomenik v rodni vasi, ni bil mojster govorjene ali pisane besede v lepi književnosti ali politični misli, zato ne sodi v tisto odbrano skupino naših velikanov, katerih imena so bila na zastavah vojaških enot v osvobodilni vojni. Bil pa je med našimi najvidnejšimi revolucionarji v oblikovanju dobesednega pogleda na svet, med možmi, ki so uveljavili naše moderno doživljanje sveta na nedvoumno priznani evropski ravni.

Njegova kratka in trpka življenjska zgodba je v glavnih črtah znana vsakemu Slovincu. Izmed četverice slikarjev, ki jim je naša umetnostna zgodovina nadela oznako slovenski impresionisti, je bil iz najnižjih plasti družbe; svojo življenjsko pot je začel kot sin gостаča in sam kot hlapec. Njegovi prijatelji so imeli kljub težavam varnejše

izhodišče v vsaj skromnem meščanskem zaledju, čeravno si kajpak z likovnim delom — kakor še danes med nami — nihče ni prislužil premoženja za brezskrbno ustvarjanje. Groharjeva usoda pa je bila zaznamovana s siromaščino, s pomanjkanjem, lakoto in boleznijo, ki ga je končno strla komaj štiriinštiridesetletnega. Ne manj težko breme je bilo zanj ponižanje ob aferi s slovenskim umetniškim društvom, ki ga je spremljalo vse zadnje desetletje življenja in mu odtrgalo celo spodobno javno službo, za katero se je potegoval.

Družbeno izhodišče Ivana Groharja in njegovih somišljenikov se zrcali v tematski usmeritvi njihovega zrelega dela. Matej Sternen je najdosledneje med nami uveljavil meščanski akt kot temeljno snov svojih prizadevanj. Richard Jakopič je ob bogati beri svojih

Ob odkritju spomenika slikarju Ivanu Groharju

razkošnih krajin ohranil v naši zavesti motive notranjščin, ki so mogoče samo v udobnem meščanskem domovanju. Matija Jama se je kot izobražen popotnik poglobljal v čudeže naše in drugih pokrajin. Grohar pa je v svojih figurativnih delih ostal zavezan kmečkemu delu ter postavil izbranim opravilom trajna monumentalna pričevanja.

Slovenska umetnostna zgodovina je dovolj nazorno opredelila posebnosti vsakega izmed štirih impresionistov, pomembne skupine naše moderne, ki v celoti zajema vse panoge umetnostnega ustvarjanja in znanstvenega dela, posebnosti, ki jih kaže ponoviti. Ob vse-skozi modelu zavezanemu Sternenu, iskalcu Jami in dinamičnem Jakopiču je bil Grohar najnežnejši lirik vsaj v prvih letih svojega zrelega ustvarjanja, potem pa se je naglo povzpел do monumentalnega vizionarja.

Groharju je bila med vsemi štirimi odmerjena najkrajša življenjska pot. Vendar je na tej kratki poti prehodil tolikšno razdaljo od obvladovanja krajin kot vidnega pojava do osebnega izražanja in mojstra simboličnih upodobitev, da se ta pot vidi sklenjena in umetnikov razvoj dorečen. Nazorno govore o tem nekatere glavne postaje na tej poti in nekatera dela, ki ostajajo v zgodovini likovnega ustvarjanja pri nas trajnega pomena kot nepogrešljivi mejniki. Pomlad, Macesen, Loka v snegu, Sejalec, Snopi, Krompir, Mož z vozom in nedokončani Črednik, če se omejim na najbolj znana dela, so podobe, ki jih upravičeno nosi v srcu vsak šolar in vsak odrasli Slovenec.

V čem je veliki revolucionarni pomen Groharjevega dela in dela njegovih sobojnikov? Njegovo delo pomeni prelom s tradicijami devetnajstega stoletja, v katerem se je zlagoma prebijala obvezujoča lupina ponavljajočih se tém od spodobnih portretov do zlikanih krajin ter utesnjujoča praksa ateljejskega slikanja tudi zunanjega sveta. Slikanje na prostem ter osvajanje vidnega kot barve in svetlobe je zasluga med drugim francoskega impresionizma. Povezanost naših slikarjev posredno in neposredno s francoskim izhodiščem pa seveda ne more zastreti okoliščine, da zato še nismo bili avtomatično zamudniški in da Grohar s svojo kmečko motiviko, dvignjeno v simbolni svet, ni kopija starejših francoskih ali nemških zgledov. Naš impresionizem je bil po-

rojen v času, ki ga kulturna zgodovina rada označuje kot fin de siècle z notranjimi nasprotji, s preobčutljivostjo in »dekadenco« velikih središč ter s hkratno zavzetostjo za pomladitev in prerod. Evropska starejša izhodišča se tukaj križajo s sodobnimi skušnjami, posebej pri Groharju s pobudami Segantinija. Naš impresionizem ostaja torej izviren kljub nedvoumnemu in v zadnjem času natančneje ugotovljenemu naslonu na nekatera zunanja izhodišča. Grohar kakor drugi zaradi osebne note, ki je razen v letih skupnega slikanja v slovenskem Barbizonu — okoli Skofje Loke — tako izrazita. Tolikokrat očitano zamudništvo se nanaša na zunanja, tehnična izhodišča in sredstva, po vsebini so naši umetniki z Groharjem — in ne zadnje z njim — sodobni. Sodobni svetu in novi v takratni kulturni klimi na Slovenskem.

Prav je opredeliti posebno vlogo Groharja in prijateljev do drugih skupin ustvarjalcev pri nas v začetku našega stoletja. Najprej so tukaj starejši pristaši realizma, ki so se kljub delnemu sprejemanju slikanja na prostem in impresionistične tehnike vendarle vse-skozi oklepali predmeta kot temeljne danosti. Impresionisti z Groharjem so tako pojmovanje presegli celo z časnim uničevanjem predmetnega sveta, z njegovo prevedbo v vidno mrežo brez otipljivega, brez teže in prostorske poglobitve. Groharjeva Loka v snegu je naravnost šolska demonstracija takega pojmovanja že po izbiri motiva sneženja, ki je omogočil oblikovanje bele tenčice pred našimi očmi na platnu. Tako radikalno zanikanje je bilo res da začasno, vendar ostaja zanje slikana atmosfera novega tipa trajna pridobitev tudi ob ponovnem vračanju predmeta, posebej figurative in naslikani svet. — Druga skupina, ki se je oblikovala kar v tekmi in nasprotju z impresionisti, vesnani z Gasparijem in tovariši, je kar spočetka pograbila »naprednejše« likovno izrazilo kakor je bila barvna lisa impresionistov; ta skupina je z najzrazitejšimi predstavniki uveljavila sodobno secesijsko risbo, potrebno za jasen obris predmeta. Tak postopek je bil nujen, ker je šlo umetnikom za priposed, za ilustracijo, ki brez otipljivih akterjev ni mogoča. V središču njihovih zanimanja je bila v nasprotju s savani, ki jih je Grohar organiziral prav za dunajsko razstavo leta 1904, podoba

vasi s tistega stališča, ki ga danes označujemo za folkloro. Vesnani so svoj program zajeli v geslo »iz naroda za narod«, medtem ko je nepisani program impresionistov izhajal iz prepričanja, ki ustoličuje osebnost ustvarjalca kot glavnega akterja. Po odlični oznaki Ivana Groharja naj bi bil torej umetniški izdelek najprej podoben umetniku in šele potem modelu. Svet naših impresionistov je torej predvsem svet slikarjev samih, njihovih pogledov njihovega temperamenta skozi tisto magično presečišče, ki mu pravimo osebno doživetje, ali, če se spomnimo tedaj modne, po nemškem posnetega termina, »štimunga«. Kakorkoli se včasih komu zdi, da smo vesnanom, ki so nam ohranili podobo tedanjega podeželja v nezahtevni, človeško nepoglobljeni obliki, krivični, ko postavljamo savane z Groharjem na višje mesto, je vendarle res, da v umetnosti, v kulturi nasploh, vselej obvelja premoč osebnosti nad kolektivnim tipom ustvarjanja in podoživljanja. Še več, samo po taki poti se tudi bogati kolektivna zavest.

Za natančnejšo opredelitev impresionistov in posebej Groharjevega dela pa je potrebno nakazati še razmerje med njimi in nekoliko mlajšimi ekspresionisti, ki jih je že v prvem desetletju našega stoletja napovedal Fran Tratnik, eden naših najboljših risarjev. Ekspresionizem oblikuje notranje konflikte, boje, odtujenost, krivico, trpljenje na tisti glasni način, ki povzroča deformacije teles in predmetov, svetlobe in barve. Nič takega ni mogoče reči o impresionistih in torej tudi ne o Groharju. Njihov svet pozna ob vseh tegobah avtorjev še tisti srečni sklad med človekom in okoljem, ki povzroča lahko tudi stapljanje figure vanj. Figure so nerazdružne sestavine enovite celote. Tudi ko bodo sčasoma pridobile na pomenu, bodo poudarjene vseeno ostale neodtujljive prvine slikane celote. Poglejmo Groharjevega Sejalca, simbolično podobo, ki ga ožarja ista sončna luč kakor njivo, kozolec in nejasno ozadje; celota je svetla himna opraviilu, njene svetlobe so deležne vse sestavine podobe. Nastopajoči v Snopih ali v Krompirju so ilustracije povečanega pomena figur, jasneje izrisane, bolj plastično zajete, vendar so še zmerom samo del enako ubrane celote. V figurah Groharja in njegovih ne bomo našli obtožb družbene kritike, tudi ne tragike, kvečjemu

sem in tja dramatične poudarke. V tej luči postaja delo Groharja in tovarišev na nov način tudi danes aktualno. V desetletjih od prve vojne pa do osvobodilnega boja smo doživeli celo panoramno socialnokritičnega slikarstva v valovih več generacij ustvarjalcev. Osvobodilni boj je razvezal stoletne voze zatiranja, podrejenosti, krivic kot družbene institucije. Rodil se je človek, kakršnega je Gorki pisal z veliko začetnico in kakor je brez tragične razklanosti vtkan v dela naših impresionistov, na prvem mestu prav Groharja. Njegovo in njihovo delo na pragu stoletja je bilo še človeško celostno, niso ga še spodjedli dvomi, niso ga načela razčlenjevanja. Vse to smo doživljali v obilni meri kasneje tja do specializacije nekaterih umetnikov za socialno tematiko in po drugi strani v likovnem smislu tja do poskusov, da bi ustoličili analizo umetniških sredstev samih kot zadostno nalogo umetnosti. Gotovo je, da se svet pionirjev moderne ne povrne več, gotovo pa se tudi zdi, da njihovo delo še danes utemeljuje vero v poslanstvo človeka in njegovega sožitja s svetom. Naše upanje v prihodnost spet postavljamo na celovitega človeka.

Čas, ko je nastopil Grohar, je popolnoma dozorel v nekem drugem pogledu. V zraku je bilo prizadevanje, da se uveljavimo Slovenci kot kulturni narod v družbi drugih z bolj zvenečimi imeni. Če kdo, so bili slovenski umetniki glasniki našega rodu na sodobni in samosvoji človeški in artistični ravni. Med njimi celo bolj kot za druge veljajo tiste oznake, ki so jih zapisali tuji kritiki, med domačimi pa Oton Župančič in Ivan Cankar. Oznaka o otožnosti, ki je razlita v njihovih podobah, toda tudi o neizrabljeni krepčini, ki veje iz njihovih del. Groharjeva Pomlad na dunajski razstavi 1904 je bila med glavnimi junaki, ki so prispevali k prodoru mlade slovenske moderne umetnosti v središču nekdanje monarhije.

Ta prodor je bil v moderni dobi prvi mogočni korak k našemu osvobajanju, navznoter k oblikovanju Človeka, navzven k osvobajanju naroda v mednarodnem življenju. Zato ni nikakršno naključje, da je bila pobudnik za postavitev spomenika tista vseljudska organizacija, ki nas je kot Osvobodilna fronta popeljala skozi najtežje trenutke do zmage in samopotrditve. Ideali te široke fronte imajo svoje korenine

tudi v delu naših umetnikov moderne in ne nazadnje ravno v Groharju, plebejskem ustvarjalcu, liriku naše pokrajine in ustvarjalcu slavošpevov do vsenarodnega simbola dvignjenemu delovnemu človeku.

Nace Šumi

Pripis uredništva:

Prispevek je slavnostni govor prof. dr. N. Šumija ob odkritju spomenika Ivanu Groharju dne 8. novembra 1981 v Sorici, ki ga je izdelal akademski kipar Tone Logonder iz Škofje Loke.